

25 618

DUŠAN TRĚŠTIK :

MIEJSKI FORMULARZ OPAWSKI Z POCZĄTKU XIV WIEKU*

Sredniowieczne formularze należą do źródeł przez historyków stosunkowo najmniej zbadanych i opracowanych¹. Od zajmowania się nimi odstraszaają wielkie trudności niezbędnej krytyki źródłoznawczej. Z drugiej strony jednak bogactwo zawartej w nich treści pociąga do ich opracowywania. W formularzach bowiem zachowały się dokumenty i listy tych odbiorców, którzy nie posiadali własnych archiwów lub których archiwa nie przetrwały do naszych czasów. Dotyczy to zwłaszcza dokumentów wystawianych dla szlachty, mieszczan i innych osób prywatnych. Ale nawet w archiwach instytucji duchownych, zawierających stosunkowo najwięcej dokumentów z dawnych czasów, nie przechowywano pism pozbawionych większego znaczenia prawnego, takich jak różne mandaty, a przede wszystkim listy. Szczególnie dotkliwy jest brak tego rodzaju źródeł do historii miast. W archiwach miejskich wśród materiałów z najstarszych czasów znajdziemy jedynie przywileje królewskie, gdy inne dokumenty są w nich nieliczne. Łączy się to z istotą średniowiecznego archiwum, w którym przechowywano tylko pisma o „wieczystym“, lub przynajmniej długotrwałym znaczeniu prawnym. Tym większą wartość posiada rękopis formularza miejskiej kancelarii opawskiej z pierwszej połowy XIV w., znajdujący się dziś w Bibliotece Uniwersyteckiej w Pradze pod sygnaturą V A 6. Rękopis ten zawiera chyba najpełniejszy i najlepiej usystematyzowany zbiór wzorów pism dla pisarza miejskiego, jaki dotąd znamy.

Literatura historyczna nie zwróciła uwagi na ten formularz, ponieważ opuszczono w nim wszelkie imiona i daty. Jego wyzyskanie przez historyka zajmującego się dziejami politycznymi wymagałoby uciążliwej analizy każdego tekstu. Natomiast dla badań ustroju miejskiego i dziejów

* Przełożył z języka czeskiego dr R. Heck.

¹ Używam tu dla określenia całego zbioru terminu „formularz“, ponieważ czeska terminologia nie jest w tej dziedzinie jeszcze ustalona, w przeciwieństwie do niemieckiej, która dokładnie odróżnia: *Formel* (formuła dokumentu), *Formular* (wzór do zredagowania dokumentu lub formularz dokumentu) i *Formelbuch* (zbiór wzorów). Por. H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre*, t. II, 1, wyd. 2, Leipzig 1915, s. 226, przyp. 1.

gospodarczych miast jest wspomniany zbiór bardzo cennym i ważnym źródłem. Zwrócenie uwagi na ten formularz oraz wyjaśnienie jego znaczenia z punktu widzenia dyplomatyki — oto zadanie naszego artykułu.

Formularzem tym zajmował się dotychczas tylko J. Truhlař w swym katalogu rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Pradze². Spostrzegł on, że w rękopisie jest wspomniany wielokrotnie *dux terre* i że wszystkie pisma formularza dotyczą spraw miejskich. Przypuszczając przeto, że zbiór został zestawiony z dokumentów i listów przechowywanych w archiwach miast śląskich oraz morawskich, zaszeregował go do swego katalogu pod tytułem *Formularius dictaminum, qui dicitur bifurcatus, alias quadripartitus bipartitus Johannis cuidam, continens epistolas civiles Silesiacas et Moravicas*.

Rękopis Biblioteki Uniwersyteckiej w Pradze, sygn. V A 6, jest papierowym kodeksem formatu 30×21 cm, oprawionym w XIV w. w drewniane okładki obciążone świńską skórą. Dotąd widać ślady po okuciach na rogach obu desek i na środku nich. Kodeks był pierwotnie zamykany rzemiennym paskiem na dolnej okładce. Na wierzchniej okładce, na naklejonych dwóch paskach papieru, umieszczono napisy: na pierwszym — *Formularius*, a na drugim — odczytał jeszcze J. Truhlař — *Formularius dictaminum sive epistularum*. Obecnie pismo na drugim pasku jest niemal zupełnie nieczytelne. Taki sam pasek papieru został przyklejony na dolnej okładce i zaopatrzony napisem: *Formularius, qui dicitur bifurcatus, alias quadripartitus — bipartitus*. Przednią i tylną okładkę wyklejono od wewnątrz dwoma kartami pergaminowymi, pochodzącymi z jakiegoś rękopisu z zakresu gramatyki. Na przedniej okładce znajduje się stara sygnatura nieznannej biblioteki z XV wieku: Q 44. Rękopis liczy w całości 80 kart w 10 poszytach o 4 podwójnych kartach. Przy oprawie pomyłono porządek kart w pierwszym poszycie, tak że poprawna kolejność folii jest obecnie następująca: f. 1, 3, 4, 2, 6, 5, 7, 8. Foliacja kodeksu jest nowa, dawniej jego karty były nie numerowane. Pisarz rękopisu ponumerował jedynie poszyty, aby ułatwić pracę temu, kto go oprawiał. Pisał na tłustym, pieczołowicie wygładzonym papierze pochodzenia włoskiego, poświadczonym w Strasburgu w r. 1357³. Pismo, którym zapisał pierwsze 76 kart rękopisu, to schludna minuskuła gotycka, o ostrych i pewnych pociągnięciach pióra. Można je datować na pierwszą połowę XIV w. Nie znajdujemy tu owego nadmiaru skrótów charakterystycznych dla późniejszego okresu tego stulecia. Szczególnie rzuca się w oczy brak typowych

² J. Truhlař, *Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum...*, t. I, Praha 1906, s. 324, nr 797.

³ Filigran, przedstawiający dwa koła przecięte linią prostą, podaje P. Heitz, *Les filigranes contenus dans les archives de la ville de Strassbourg, Strassbourg 1902*, tab. II, nr 32.

skrótów powstałych przez kontrakcję. Pisarz używał jedynie skrótów najbardziej pospolitych. Jego pismo wykazuje znaczne podobieństwo z pismem dokumentu Mikołaja II, księcia opawskiego, wydane w Opawie 16 czerwca 1325 dla miast Opawy, Głubczyc, Karniowa i Bruntalu⁴. Porównanie tego dokumentu z innymi dokumentami Mikołaja II wykazuje, że pochodzi on od odbiorcy⁵. Został on spisany w kilku egzemplarzach⁶ przez pisarza opawskiego, ponieważ był datowany w Opawie. Trudno jednak wydać ostateczny wyrok w sprawie identyczności obu rąk pisarskich, ponieważ pismo kodeksu jest pismem książkowym, a pismo dokumentu, chociaż nie posiada charakteru typowego pisma dyplomów początku XIV w., jest mimo to mniej staranne i wykazuje pewną dążność do ozdobności. Przejawia się to w typowych formach znaków skrócenia i w tym, że pisarz dodawał do dolnych zakończeń liter ozdobne wężyki. Przy braku innego materiału porównawczego⁷ można mówić jedynie o podobieństwie obu rąk. Zresztą w dyplomatyce dowód oparty tylko na samej analizie paleograficznej nie jest nigdy dowodem dostatecznie przekonującym. Dlatego celem dalszego badania będzie wykazanie, że rękopis powstał w miejskiej kancelarii opawskiej.

Na folio 77^a—80^b dodano dziesięć formuł wpisanych przez trzech innych pisarzy. Z nich pisarz A napisał trzy formuły na f. 78^a (1), 78^b (1) i 80^b (1)⁸. Już samo umieszczenie dopisanych formuł na nagłówku pustych kart świadczy o tym, że pisarz ten był jednym z pierwszych użytkowników kodeksu, gdy przeszedł on z rąk autora w inne posiadanie. Niewątpliwie zapisy jego wyprzedzają chronologicznie zapisy obu dalszych pisarzy. Jego ręką napisane zostały również niektóre uwagi w tekście, świadczące o tym, że pisarz miał bliski związek z wydarzeniami, których do-

⁴ *Codex diplomaticus Moraviae*, t. VII, s. 860; F. Kopetzky, *Regesten zur Geschichte des Herzogtums Troppau* (Archiv f. Österr. Gesch., 1871, nr 228).

⁵ Książę Mikołaj posiadał własną kancelarię dopiero w okresie późniejszym. Inne jego dokumenty z tych czasów pochodzą również od odbiorców. Tak na przykład dokument z r. 1318, w którym przyjmuje Mikołaj księstwo opawskie jako lenno od Jana Luksemburskiego (*Regesta dipl. Bohemiae et Moraviae*, t. III, nr 34), został napisany przez tego samego pisarza co dokument Jana dla Henryka z Lipé z r. 1318 (*Regesta dipl. Bohemiae et Moraviae*, t. III, nr 521), a wobec tego wydany przez kancelarię królewską.

⁶ Kopetzky, *Regesten...*, przypuszcza w odsyłaczu do nr. 228, że każde z miast dostało swój dokument. W oryginale zachował się zaś tylko dokument wystawiony dla Opawy, przechowywany w tamtejszym archiwum miejskim. Jego kopia jest zachowana w głubczyckiej księdze praw.

⁷ Żaden dokument miasta Opawy z pierwszej połowy XIV w. nie zachował się w oryginale.

⁸ Numerem w nawiasie oznaczam kolejność wzoru na stronie. Numerowane są tylko te formuły, które zaczynają się na danej stronie.

tyczyła konkretna treść wzorów formularza⁹. Jak okaże się to jeszcze niżej, pisarz ten był miejskim pisarzem opawskim. Pisarz B napisał pięć formuł na kartach 77^b (1), 77^b (2), 78^b (2), 78^b (4) i 78^b (5), po większej części pozbawionych treści ćwiczeń stylistycznych. Trzeci pisarz napisał dwie formuły na f. 78^b (3) i 79^a (1). Zapisy obu ostatnich pisarzy są wpisywane na przemian, tak że można się domyślać, iż obaj dopisywali je w kodeksie w jednym czasie. Dokument dodany przez trzeciego pisarza na f. 79^a (1) jest dłużnym zapisem Piotra Hechta z Rosic, stwierdzającym, że jest winien Jeszkowi z Ołomuńca, mieszczaninowi berneńskiemu, pewną ilość pieniędzy za sprzedane sukna. Tenże Jeszko z Ołomuńca, kramarz, jest rzeczywiście często wspominany w berneńskich księgach rachunkowych z lat 1347—1365¹⁰. Osobą znaną jest również Piotr Hecht z Rosic, jeden z najwyższych morawskich urzędników ziemskich¹¹. Nie ma przeto powodu, by wątpić, że dokument taki został naprawdę wydany. Kodeks dostał się później do rąk pisarza, który znajdował się w służbach kupca berneńskiego¹², a ten wpisał do niego dokument, jaki zredagował dla swego pana. Stwierdzenie to jest ważne nie tylko dla poznania losów rękopisu, lecz również dla oceny samego formularza. Okazuje się bowiem jasno, jakim pisarzom służył. Jest on także świadectwem kontaktów pisarza prywatnego z pisarzem miejskim.

Kodeks został spisany pieczołowicie na uprzednio poliniowanych stronach. Nagłówki poszczególnych wzorów w pierwszej części rękopisu są koloru czerwonego, podobnie jak początkowe litery wzorów w całym kodeksie. W tekście znajduje się sporo poprawek dokonanych przez skrybę w czasie pisania. Poprawił on błędy powstałe przy samej pracy pisarskiej (opuszczone lub zniekształcone litery itp.), nie poprawiał natomiast nigdy błędów powstałych na skutek fałszywego odczytania jakiegoś innego rękopisu, jakimi byłyby na przykład mylnie rozwiązane skróty. Zresztą nie ma w tekście w ogóle żadnych śladów tego rodzaju błędów. Mamy przeto przed sobą oryginał pisany ręką autora.

Na karcie 1ª rozpoczyna się napisany czerwono prolog, którego tekst, niestety, został w znacznej części uszkodzony przez wycięte w teże karcie dziury. Tekst ten brzmi: „Incipit prologus in epistolas sive litterulas civiles Johannis ... bifurfato [sic] seu et bipartito stilo ubi opus

⁹ Tenże pisarz dopisał na f. 1^a: *Formularius Krul...* Skrót nazwy jest dla mnie nie do rozwiązania. J. Truhlař rozwiązał go jako *Krumloviensis*, co jest niemożliwe.

¹⁰ Por. B. Mendl, *Knihy počtu města Brna*, Brno 1935, w indeksie.

¹¹ Występuje bardzo często w dokumentach XIV w. Zob. najwcześniejszą wzmiankę o nim w *Codex dipl. Moraviae*, VI, s. 179, i najpóźniejszą *Codex dipl. Moraviae*, t. XII, s. 89. Chodzi tu widocznie o dwie osoby, lecz rozróznienie ich w tym wypadku nie jest ważne.

¹² Pisarza berneńskich kupców wspomina F. Graus, *Český obchod suknem ve 14. a počátkem 15. století*, Praha 1950, s. 69, przyp. 38.

fuerit scilicet veteri et moderno, breui nec non laciore aspicium denique viribus sapiencie pusillo nimis subtiliter perhennatas ymmo simpliciter pocius invocato Christi nomine fabricatas“. Dalej następuje obszerny wstęp, w którym autor wyjaśnia, że nie znalazłszy w pismach dawnych notariuszy wzorów pism miejskich¹³, zdecydował się sam stworzyć następujący traktat w obecności wszechmogącego wina, doktora nad doktorami, mędrca nad mędrkami itd.¹⁴ Wstęp przedłużają chropowate wiersze o winie, a kończy prośba do patronów retoryki, aby wybaczyli, jeśli w podanych formułach znajdują się z winy niewykształconej fantazji autora niektóre zbyt prostackie i nie ociosane. Zamiar autora został tu całkiem jasno przedstawiony. Ponieważ starzy retorzy nie zwracali uwagi na potrzeby pisarzy miejskich, on sam zdecydował się na ułożenie dla nich podręcznika. Użył przy tym podwójnego stylu, stylu starego i stylu nowego, zwięźlejszego i łatwiejszego.

Formularz ten jest najpełniejszym i najbardziej systematycznie uporządkowanym ze wszystkich dotychczas znanych formularzy dla pisarzy miejskich. Znamy wprawdzie pewną ilość formularzy pochodzenia miejskiego z ziem czeskich¹⁵ i z innych krajów Europy¹⁶, żaden z nich nie jest jednak tak systematycznie ułożony ani nie posiada tak pełnego wyboru wszelakiego rodzaju pism redagowanych przez pisarza miejskiego. Większość z nich zawiera poza dokumentami miejskimi również dokumenty wystawiane dla miast przez obcych wystawców, tak jak je autorzy znaleźli ułożone w kancelarii, z której czerpali materiał dla swych zbiorów. Nasz formularz zawiera natomiast tylko te pisma, które układał pisarz miejski, i to wszelkie rodzaje tych pism w bardzo bogatym wyborze. Znam dotychczas jedyny formularz, który starał się o wybór wzorów dla pewnej specjalnej potrzeby pisarza miejskiego. Jest to formularz

¹³ „Ex illustrium archetypis notariorum tenoribus materias civilium notularum exemplares non inveni“.

¹⁴ „Tractatulum ... conflare disposui ante conspectum omnipotentis vini, de r, qui docthor docthorum...“ Autor użył tu niemieckiego zaimka, był przeto Niemcem. Przypominam w związku z tym, że dokument Mikołaja II (*Codex dipl. Moraviae*, t. VII, s. 860), którego pismo jest pokrewne pismu kodeksu, został spisany po niemiecku.

¹⁵ Na przykład miejski formularz domażylicki z lat 1378—1408 w rękopisie Biblioteki Kapitulnej w Pradze, sygn. J 40/2, wydany częściowo przez F. Palackiego (*Über Formelbücher*, t. II, w dodatkach), lub formularz Starego Miasta Praskiego z XIV w. (sporządzony po r. 1408). Do tego samego rodzaju należą i oba formularze żateckie, wydane przez Schlesingera (*Urkundenbuch der Stadt Saaz*, Praha 1898).

¹⁶ F. Schillmann w swym spisie znanych mu, a dotąd nie wydanych formularzy nie wymienia żadnego formularza do niego podobnego. Zob. F. Schillmann, *Formelbücher als Quellen für die Landesgeschichte* (*Deutsche Geschichtsblätter*, 1912, s. 178 nn.). Tak samo nie można porównać z naszym formularzem żadnego z nielicznych niemieckich formularzy miejskich.

pouczeń prawnych, z którego zachował się tylko registr w rękopisie wyszebrodskiej biblioteki klasztornej nr 97 na f. 47^a—47^b.

Formularz opawski liczy w sumie 552 wzory pierwotne i 10 wzorów dopisanych później. Wzory te ułożono w 29 działach różniących się zazwyczaj odrębnym adresem listów i intytulacją dokumentów. O ich treści poinformuje w jasny sposób poniższy przegląd działów, do których wzorce zostały zaszeregowane:

1. f. 1^b (4) — 11^b (2), korespondencja między miastami, głównie w sprawach politycznych (81 wzorców);

2. f. 11^b (3) — 18^a (7), pouczenia prawne i wyroki (sentencje) przyśłane z obcych miast (57 wzorców);

3. f. 18^b (1) — 19^a (1), dokumenty uwierzytelniające (*littere credenciarum* — 7 sztuk);

4. f. 19^a (2) — 24^b (4), korespondencja między miastami (*Civibus cives* — 64 wzorce);

5. f. 25^a (1) — 25^a (6), miasto różnym rzemieślnikom (7 wzorców);

6. f. 25^b (1) — 26^b (2), miasto rektorowi szkoły (3 wzorce);

7. f. 26^a (1) — 26^b (2), miasto staroście ziemskiemu (*Cives capitaneo tali terre* — 6 wzorców);

8. f. 26^a (3) — 27^b (2), miasto księciu (*Cives tali domino duci* — 6 wzorców);

9. f. 28^a (1) — 34^b (4), miasto własnemu księciu (*Cives proprio domino eorum duci* — 46 wzorców);

10. f. 35^a (1) — 35^b (3), miasto własnej księżnej (*Cives domine eorum ducisse* — 6 wzorców);

11. f. 35^b (4) — 40^b (1), miasto obcemu księciu (*Cives alieno principi* — 30 wzorców);

12. f. 40^b (2) — 43^b (2), miasto własnemu królowi (*Cives proprio domino eorum regi* — 17 wzorców);

13. f. 44^a (1) — 47^a (1), miasto obcemu królowi (*Cives alieno regi* — 22 wzorce);

14. f. 47^a (2) — 48^a (3), miasto cesarzowi (*Cives domino imperatori* — 6 wzorców);

15. f. 48^b (1) — 49^a (2), miasto opatom klasztorów (ułożono według zakonów: premonstrantom, cystersom, joannitom i rycerzom niemieckim, tj. Krzyżakom — 5 wzorców);

16. f. 49^a (3) — 49^b (3), miasto dziekanom i kapitułom (4 wzorce);

17. f. 49^b (4) — 51^a (4), miasto biskupom (9 wzorców);

18. f. 51^a (5), miasto arcybiskupowi (1 wzorzec);

19. f. 51^b (1), miasto kardynałowi (1 wzorzec);

20. f. 51^b (2) — 53^b (1), miasto papieżowi (3 wzorce);

21. f. 53^b (2) — 56^b (2), wierzyciele dłużnikom (21 wzorców);

22. f. 56^b (3)—59^b (2), dokumenty rady miejskiej wydawane w sprawach poszczególnych mieszczan (15 sztuk);

23. f. 59^b (3) — 60^b (1), dokumenty mieszczan (3 wzorce);

24. f. 60^b (2) — 64^b (3), dokumenty wydane przez sędziego dworskiego i ławników ziemskich (*Iudex curie et scabini provinciales* — 4 wzorce);

25. f. 64^a (4) — 64^b (3), dokumenty wydawane na sądzie miejskim (22 wzorce);

26. f. 65^a (1) — 65^a (4), dokumenty wydane przez sędziego (cudarza) dla mieszczan i chłopów (*Czudarius vel villicus, ceterique officiales seu scabini tali czude* — 4 wzorce);

27. f. 65^a (4) — 68^a (1), dekrety miasta (*Magister civium, iurati, scabini et magistri operariorum*);

28. f. 68^a (2) — 70^a (3), dokumenty rady w sprawach gminy miejskiej;

29. f. 70^b (1) — 78^a (4), prywatne listy mieszczan (*Civis civi, patri filius, amicus amici, civissa civi etc.*).

We wszystkich formułach konsekwentnie opuszczono nie tylko nazwiska osób i nazwy miejsc, lecz również określenia świąt i dane o poświęceniach kościołów, zastępując je słowem *talis*. Tylko w formułach dopisanych później niektóre imiona zostały pozostawione. Datacji brak z zasady wszędzie. Utrudnia to niezmiernie zarówno datowanie formularza, jak i ustalenie materiału, na podstawie którego został sporządzony.

Abyśmy mogli słusznie ocenić formularz, musimy poznać sposób pracy autora, sposób, w jaki przerabiał materiał, na którym się opierał, na wzorce. Ku temu posłużą nam formuły pierwszego działu formularza, które w interesujący sposób oświetlają nazwę i charakter całego zbioru. Najpierw zapisywano zawsze formułę zredagowaną obszerniejszym i bardziej kwiecistym stylem, a za nią następowała formuła dotycząca tej samej sprawy, ale ujęta zwięźle i dokładniej. Zamiar autora uwidaczniają także nagłówki poszczególnych formuł. Tak na przykład wzór nr 1 ma nagłówek: „Prime epistole thema est de requisicione donacionis sive concessionis legum civilium alterius civitatis“. Bezpośrednio po niej następującą formułę zaopatrzone nadpisem: „Tenor secunde epistole de eodem sub forma breviori, leviori et magis secundum modernos“. Gdzieś podano kolejno aż trzy opracowania na jeden i ten sam temat. W pozostałych częściach formularza podawał już autor tylko w tekście uwagi przy poszczególnych zdaniach, rozpoczynając je zazwyczaj od słów *vel sic*. Nazwę *bipartitus* nadano naszemu formularzowi niewątpliwie słusznie. Posiada on rzeczywiście dwie części, składa się z dwóch stylistycznie różnych ujęć tych samych rzeczy.

Fakt ten pobudza jednak do bardziej krytycznej oceny całego zbioru. Jest oczywiste, że nie możemy obu tekstów tego samego dokumentu uważać za kopie rzeczywiście wydanych pism, lecz że mamy tu do czy-

nienia z twórczością retora, dla którego faktyczna treść dokumentu była tylko szkieletem, który pokrywał przedzą retorycznych zdań. Z drugiej strony błędne byłoby mniemanie, że autor formularza wymyślał po prostu dowolnie swe dokumenty na požądane okoliczności, jak spotykamy to w znanym formularzu mistrza Bogusława¹⁷. Już sama treść zbioru temu wyraźnie przeczy. W dalszych częściach formularza znajdujemy bowiem takie wzorce, które na pewno nie dostarczały zbyt szerokiego pola dla fantazji autora. Są to króciutkie listy wymieniane między miastami w sprawach codziennego życia miejskiego, pouczenia prawne, statuty miejskie i dokumenty, które wymagały wprost zwięzłości i prawniczej ścisłości ujęcia. Autor użył na pewno jako podstawy przy redagowaniu swego zbioru rzeczywiście wydanych dokumentów i listów, które jednak opracowywał według wymagań retoryki. Ten sposób pracy widać wyraźnie w formule nr 9 (f. 3^a), w której chodzi o zastawienie przez króla jakiegoś miasta landgrafowi¹⁸. W jednym miejscu mówi się, że miasto ma być zastawione panu landgrafowi, lecz dalej pisze się o nim jako o wspomnianych wcześniej książętach panach¹⁹. Wzorzec dotyczy niewątpliwie zastawu Opawy, Karniowa i Głubczyc Bolesławowi, Henrykowi i Władysławowi, książętom śląskim, przez króla Jana Luksemburczyka w r. 1311²⁰. Opawa została wtedy zastawiona książętom, jak podano to w jednym miejscu formularza, a nie landgrafowi. Autor miał wyraźnie przed sobą rzeczywiście wydany list, który dla swego zbioru przerobił i upiększył retorycznymi ozdobami.

Przy opisywaniu rękopisu ustalono, że pismo jego można datować na pierwszą połowę XIV w. oraz że wiek papieru, na którym formularz sporządzono, datowaniu temu nie przeczy²¹. Przy bliższym ustalaniu zaś trzeba będzie wyjść od formuł dopisanych później, które dają termin *ad quem* powstania rękopisu. Będą nas tu interesować przede wszystkim dwie formuły: na f. 78^b (1) i na f. 80^b (1). Pierwsza z nich jest listem nie wymienionego miasta do miasta innego. Wysyłający go mieszczanie wzywają obywateli drugiego miasta, aby interweniowali u ich księcia Mikołaja (w rękopisie *Ny*), żeby Ulman z Linawy zwrócił towary złupione przy napadzie na zamek Biały Kamień (w rkp. *Weisenstein*), kiedy znajdował się w zatargu z nie wymienionym biskupem. W drugim liście

¹⁷ Formularz królowej Kunhuty wydany przez Palackiego, *Über Formelbücher*, t. I, Praha 1841, w dodatkach.

¹⁸ „Tali domino landgravio“.

¹⁹ „Prefati domini duces“.

²⁰ V. Prasek, *Dějiny Opavska, Vlastivěda Slezska*, t. III/1, Opava 1891, s. 125—126.

²¹ Występowanie tego papieru stwierdzono wprawdzie dopiero w r. 1357, musimy jednak wziąć pod uwagę, że takiego samego filigranu papiernia mogła używać przez 25 lat.

mieszczanie odpowiadają, że mówili o tym ze swym starostą Hynkiem z Głubczyc i że ich ksiązę Mikołaj (w rkp. Nc.) polecił Ulmanowi z Linawy zakończyć zwadę. Wymienionym księciem nie może być nikt inny jak tylko Mikołaj II, ksiązę opawski (1318—1365). Adresatami pierwszego i odbiorcami drugiego listu byli zaś mieszczanie opawscy. Przypuszczenie to można poprzeć jeszcze tym, że ta sama ręka, która pisała oba wzorce, zapisała też na f. 78^a (1) wzór dokumentu wydanego przez przysiężników i ławników miasta Opawy. Ulman z Linawy posiadał niewielkie lenno w Linawie, należące do biskupa ołomunieckiego, między którego lennikami (*manami*) występował za czasów biskupa Konrada (1318—1326)²². Później stał się członkiem drużyny młodego, awanturczego księcia Mikołaja, w którego dokumentach był wymieniany jako świadek w latach 1331—1352²³. Hynek z Głubczyc był świadkiem w dokumentach tegoż Mikołaja od r. 1327 do r. 1353, kiedy zmarł. Starostą opawskim był nazywany w r. 1327²⁴. Obydwa podane listy możemy przeto datować na okres między r. 1327, kiedy Hynek z Głubczyc nazywa się starostą Opawy, a r. 1331, kiedy Ulman z Linawy jest po raz pierwszy wymieniony jako członek drużyny księcia Mikołaja. Rękopis nasz musiał być przeto napisany przed tym okresem i znaleźć się w Opawie, gdzie dopisano do niego dwa wspomniane listy i wymieniony wyżej dokument miasta Opawy. Ten sam pisarz, który napisał te formuły, dodał na f. 37^a do nagłówka formuły *Cives proprio domino eorum duci* objaśnienie *peticio ad dominum nostrum graciosum*. Pisarz ten był pisarzem opawskim i wiedział, że treść formularza dotyczy Opawy. Uwaga ta jest świadectwem, że materiał użyty przez autora zbioru pochodził z miejskiej kancelarii opawskiej. Jednolitość treści zbioru wyklucza możliwość użycia materiału innych wystawców lub odbiorców. Dokumenty innych wystawców znajdujemy w rękopisie bardzo często, ale tylko jako odpowiedzi na listy opawian lub pisma nawiązujące w ten czy inny sposób do pism opawskich.

Zbiór formuł Biblioteki Uniwersyteckiej w Pradze pod sygnaturą V A 6 jest więc formularzem sporządzonym na podstawie pism wychodzących i przychodzących do miejskiej kancelarii opawskiej dla użytku pisarzy miejskich, powstałym w okresie przed 1330 a po 1311 r., z którego pochodzą listy w części adresowanej *Proprio domino eorum regi*. Królem tym może być Jan Luksemburski, któremu miasto Opawa ślubowało wierność w r. 1311²⁵. W tymże roku zastawił je Jan książętom śląskim za

²² *Codex dipl. Moraviae*, s. 842.

²³ K o p e t z k y, *Regesten...*, nr 238, 239, 251, 278, 302.

²⁴ K o p e t z k y, *Regesten...*, nr 238, 239, 241, 251, 260, 264, 268, 270, 278, 302, 303, 304, 306.

²⁵ K o p e t z k y, *Regesten...*, nr 204.

800 grzywien srebra²⁶. Listy dotyczące tego zastawu znajdziemy zaraz na początku formularza²⁷. Za autora formularza podaje się w jego wstępie jakiś Jan. Jan ten musiał być miejskim pisarzem opawskim. Inaczej trudno byłoby wyjaśnić fakt, że miał swobodny dostęp do dokumentów kancelarii miejskiej, dokumentów o poufnym charakterze i dużym znaczeniu politycznym. Można go najprędzej utożsamić z Heinlinem (Janem), pisarzem opawskim, którego syn jest wymieniony w r. 1357²⁸.

Pisarz Jan był człowiekiem wykształconym. Bez wątpienia studiował na jakimś uniwersytecie i prawdopodobnie posiadał własną szkołę, dla której uczniów układał swój zbiór. Był odcytany w literaturze retorycznej, lecz — jak twierdził — żadne z jej dzieł nie mogło mu dostarczyć materiałów dla jego celów. Starzy notariusze nie zwracali uwagi na pisma tego rodzaju, które go interesowały. Dzieła ich przeznaczone po większej części dla kancelarii panujących były pisane rozwlekłym, pompatycznym stylem, szerzącym się jako modna nowość od XII przez cały XIII w. z uniwersytetów włoskich. Styl ten nie nadawał się zupełnie do redagowania miejskich listów i dokumentów. Przy ocenie zbioru Jana możemy posłużyć się ponownie paralełą ze wspomnianym formularzem mistrza Bogusława. Mistrz Bogusław pisał swe listy dla królowej Kunhuty i używał kwiecistego, ozdobnego stylu. Jest charakterystyczne, że autor naszego formularza, gdy go używa, oznacza go już jako stary. Nowoczesny styl, którym Jan także się posługuje i któremu daje pierwszeństwo, jest stylem przeznaczonym do pisania krótkich, zwięzłych, zrozumiałych i prawnie precyzyjnych dokumentów, takich, jakich wymagały potrzeby rozwiniętego handlu i życia miejskiego w końcu XIII i w początku XIV w. Postulat ten widać już wyraźnie w niektórych czeskich formularzach z końca XIII w., jak na przykład formularz świętopawłowski²⁹. Zwycięża on w formularzach z początku XIV w., na czoło których wysuwa się znana *Summa Gerhardi*³⁰. Formularze te były przeznaczone jako pomoce podręczne, zarówno prawne, jak i retoryczne, dla pisarzy służących kupcom, miastom i komorze królewskiej. Formularz pisarza Jana miał być taką pomocą dla pisarzy chcących pracować wyłącznie w kancelarii miejskiej. Na tym polega jego wielkie znaczenie i taki był cel jego sporządzenia.

Wprawdzie dla historyka zajmującego się stosunkami politycznymi formularz nasz, pomijając nazwiska, nie dostarcza zbyt wiele materiału,

²⁶ K o p e t z k y, *Regesten...*, nr 203. Por. przyp. 20.

²⁷ Numery 9, 10, 11.

²⁸ „Heynlinus, filius quondam Heynlini scriptoris...” *Codex dipl. Moraviae*, t. IX, nr 59, s. 45. „He... scriptor“ występuje także w dokumencie z r. 1346 (K o p e t z k y, *Regesten...*, nr 270; *Codex dipl. Silesiae*, t. VI, nr 15).

²⁹ Wyd. J. L o s e r t h, *Das St. Pauler Formular*, Praha 1892.

³⁰ Wyd. F. T a d r a, *Summa Gerhardi* (Arch. f. Österr. Gesch., 1882).

a w niektórych konkretnych wypadkach trudno byłoby na nim polegać, ale jest za to ważnym źródłem do historii gospodarczej i historii ustroju miejskiego. Przynosi on bardzo obfite i cenne wiadomości o polityce gospodarczej miast śląskich w pierwszej połowie XIV w. Trudno byłoby przypuszczać, aby w tej dziedzinie ewentualne dodatki lub zmiany tekstów dokonywane przez autora były czymś dowolnie wymyślonym. Formuły musiały w pełni odpowiadać współczesnym stosunkom, ponieważ inaczej nie mogłyby spełniać swego przeznaczenia, nie stanowiłyby pomocy przy redagowaniu listów i dokumentów. Niektóre z formuł tego rodzaju korespondencji zostały załączone w dodatku na końcu naszego artykułu. Nie mogą one jednak przedstawić całego bogactwa materiału zawartego w formularzu ani zastąpić jego wyczerpującego opracowania, które trzeba pozostawić specjalistom, historykom Śląska.

DODATEK

1

Miasto (Opawa) innemu miastu. Dowiedziano się, że zakazano ich kupcom handlu solą w innym mieście. Żądają zniesienia tego zakazu. F. 20^b (5), nr 160.

Civibus cives etc. Talis sermo proxime ad nos est devolutus, quod omnes nostri salicide, nullis eorum meritis deposcentibus, per vos striccius sunt prohibiti, quod apud vos de cetera merces, id est sal ipsorum, vendere non debeant forensibus in diebus. Quodcirca sub presumptione grandiori maxime appetimus, ut eosdem salicidas nostros ad vendicionem mercium, hoc est salis eorum velud hactenus permitti imperetis, extunc nos propriis obsequiosos constituere volumus retributores.

2

Miasto innemu miastu (Opawie). Zakazano sprzedawać sól kupcom (opawskim), ponieważ ich handlarze soli przywieźli jej zbyt wiele z kopalni. Skoro ją sprzedadzą, zakaz zostanie zniesiony. F. 20^b (6), nr 161.

Civibus cives etc. Hanc breve ad scripta vestra mittimus responsivam, quod talis vendicio non diucius nisi per tot dies forenses a vestris salicidis est ablata, nec talis facta est ablacio in mala significacione, sed certe sub illo ingenio, ut nostri concives, qui multa salis fracmenta iam pariter de salifodinis attulerunt eo cicius sal ipsorum in denarios vendendo possent commutare. Expletis igitur predictis diebus forensibus, eosdem salicidas vestros pristinae salis eorum vendicioni libenter restituemus.

3

Miasto (Opawa) do innego miasta (Cukmantlu?). Piekarzom i karczmarzom (opawskim) zakazano dowożenia chleba i piwa do kopalni (w Cukmantlu). (Opawianie) zabraniają kupcom z (Cukmantlu) odwiedzania ich targów do czasu odwołania wspomnianego zakazu. F. 21^a (1), nr 169.

Civibus cives etc. Instabiliter scimus vobis non esse ignoratum, quod nostri pistores et tabernarii panes et cereviasias eorum ad vestra montana quasi ab initio temporis ducere consueverunt. Nunc autem ipsi per vos ab huiusmodi consuetudine seu adduccionem predictorum violenter, ut eorum pacefecit nobis querela, sunt repulis.

Quodcirca e converso hoc admittere nolumus ut quispiam de vestris concivibus nostra fora cum suis mercibus sub spe lucri visitent donec predictis concivibus nostris libertas advehendi vobis venalia eorum in panibus et cerevisiis per vos fuit reconcessa.

4

Miasto (Cukmantel) innemu miastu (Opawie). Zdecydowano się odwołać i znieść zakaz dowozu chleba i piwa do swych kopalni. F. 21^a (2), nr 170.

Civibus cives etc. Multis siquidem favoribus quam nos semper vestra fidelitas prosequi est conata huiusmodi igitur favorem quantum nobis suplebit vestre peramande probitati. Econtra refundere decrevimus, ut nos in vobis et vos in nobis unum sumus amicitie corpus, omnia statuta contra vos et vestros aliquantum per nos edificata simpliciter tamquam irrita revocantes, vestrisque pistoribus et tabernariis liberam licenciam ad nos reducendi panes et cerevisias, quod etiam nostris pauperibus operariis apud vos recipere fieri fecimus et exnunc tribuentes.

5

Miasto innemu miastu (Opawie). Zakaz wywozu zboża nie został wydany przez podległym miastu zakazano kupować zboże na terenie innego miasta i wywozić je. Ządają zniesienia tego zakazu. F. 21^a (3), nr 171.

Civibus cives etc. Hec forma apud nos est undique divulgata, quod nulli ex nostris concivibus et villanis ad nostram civitatem spectantibus licenciam comparandi annonas apud vos et audaciam deducendi eosdem annonas et frumenta extra limites vestri districtus aliquid velitis communicare, potius huiusmodi frumenta sub gravi ponentes interdicto. Quam ob rem nos sub spe magna deprecimus vehementer ut huiusmodi annone et frumenti interdictum nobis et nostris amicabiliter relaxare dignemini ut ab hoc nostra servitus imperpetuum maneat inseparabiliter. F. 21^a, nr 172.

6

Miasto innemu miastu (Opawie). Zakaz wywozu zboża nie został wydany przez nich, lecz przez ich księcia, który zastrzegł sobie również prawo zniesienia go. F. 21^a, nr 172.

Civibus cives etc. Incomparabilis vestra sinceritas non nescia fore dignetur, quod heu non tanta freti sumus auctoritate quod interdictum super edduccione frumenti et annone positum vobis et vestris relaxare habeamus, quod huiusmodi interdictum a nobis non processit, sed a domino nostro duce tali revera est egressum qui certe sub gravi pena auctoritatem relaxandi hoc interdictum sibi soli et non alteri penitus reservavit.

7

Miasto (Opawa) innemu miastu. Dziękują za powyższą wiadomość i proszą adresatów, aby interweniowali u księcia w sprawie zniesienia zakazu wywozu zboża. F. 21^a, nr 173.

Civibus cives etc. Ex quo prudentia et honestas vestra commendabilis tali non fugitur potentia ut nostre civitatis nostrarumque villarum inhabitatoribus favorem ducendi annonas de vestra terra aliquid per nos comunicaretis, tunc saltem pro ipsis apud dominum vestrum talem generosum principem ut eosdem frumenta de suo ducatu educere concedat fideliter dignemini interpellare, pro quo nostrorum obsequiorum viribus circumspecto dubio semper participes faciemus.

8

Mieszczanie jednego miasta (Opawy) wzywają mieszczan innego miasta, aby przysłali im mistrza od luków, by naprawił ich luki i katapulty, ponieważ nieprzyjaciele ich księcia napastują miasto i chcą je oblegać. F. 23^a, nr 197.

Civibus cives etc. Arcuficem vestrum per dies paucas nobis concedi petimus ut balistas nostras et sagittas aliquantulum emendet omnia omnia vicia sive omne defectus in eisdem balistas non aliquandum innovatis correcturus non enim nobis credimus opportunum esse vel obscurum, quia noster arcufex altera vice heu die mortis preoccupatus fuit propter quod pro vestro arcufice (petimus) eo quod tales inimici domini nostrii ducis iam graviter contra civitatem insultant eam obsedere volentes pronunc vos petere coartamur.

9

Mieszczanie (opawscy?) zapraszają do siebie budowniczego, proszą go o wybudowanie drewnianego ratusza i obiecują należyłą zapłatę. F. 25^a, nr 214.

Cives archithectori vel domificatori tali ut supra. Pallacium seu pretorium pro consilio nostre civitatis de subtili et lignea materia quondam nobis fieri decrevimus. Igitur vos si placet ad nostrum presenciam illico transferatis, nobis huiusmodi construentes pallacium et pro vestris laboribus quid equum fuerit assumentes.

10

Sędzia i inni urzędnicy sądu (opawskiego) stwierdzają, że jakiś chłop zgłosił swe pretensje do stogu jęczmienia należącego do jego dłużnika w jakiejś wsi. F. 65^a, nr 497.

Nos talis czudarius vel villicus talis ceterique officiales seu scabini tali czude ad universorum noticiam etc. quod constitutus coram nobis talis vir sive villanus talis secundum iustam tocius czude formam et prout rectum videbatur legibus interdixit tantas pecunias super arthonum siliginis qui dicitur ein schobir stantem in tali villa necnon ad talem virum debitorem suum pertinentem. Et ipse est secundus interdictor post talem virum qui primo eundem arthonum siliginis etiam pro quibusdam debitis interdixisse prohibetur. Super quo etc. Datum etc.

11

Sędzia sądu (opawskiego) stwierdza, że jakiś karczmarz zgodził się na odłożenie przysięgi, jaką miał składać jego dłużnik, na jedno z późniejszych posiedzeń sądowych pod warunkiem, że jeśli przysięgi tej nie złoży, zapłaci pewną sumę grzywien oraz pewną ilość miar jęczmienia i żyta.

Ego talis czudarius talis czude etc. quod licet talis vir coram nobis in banita seu contestata czuda super quibusdam annonis et debitis tali tabernario de tali villa tot iuramenta iusticie exigente precepto iam actualiter deberet prestitisse tamen idem tabernator precibus amicorum predicti viri inclinatus terminum de hoc iure iurando usque in talem diem iudicariam prorogavit sic condicionaliter si in prefato termino idem vir dictum ius iurandum per effectum prosequi neglexerit ut tunc sepedicto tabernario tot marcas tali monete et tot messuris duplici grani scilicet siliginis et ordei exclusis simpliciter omnibus excusacionibus et argumentis iuridicis in prompto componere teneatur, ad quod nuncios elegit. Ad cuius evidenciam etc. Datum etc.

12

Sędzia (sądu opawskiego) stwierdza, że jakiś mąż oczyścił się przysięgą od oskarżenia przeciw niemu wniesionego. F. 65^a, nr 499.

Ego talis czudarius etc., quod cum talis vir super talibus et causis talium virum de tali loco coram nobis in czuda aliquamdiu stimulo iuris agitassent, tandem idem vir de sua multum confisus iusticia nec morsu alicuis male consciencie conpunctus a predicto viro per ius iurandum se absolvit sic, quod de cetero ab inpugnacione.